

EERO SALMENKIVI

Katsomusopetuksen kehittäminen

Keskustelu katsomusaineista on kuulunut asiaan 1960-luvulta lähtien aina yleissivistävää koulutusta uudistettaessa. Se on toistunut hyvin samantapaisin argumentein kuin 1920-luvulla, jolloin asia alun perin ratkaistiin. Samoissa poteroissa pysyttelemisen kielii siitä, että uskonnon aseman muuttumista Suomessa 1900-luvulla ei ole vielä osattu sovittaa koulutodellisuuteen. Poteroista pääsemiseksi ehdotan uudenlaista tapaa jäsentää moraalikasvatus ja katsomusopetus koulussa.

Kun suomalainen koululaitos 1800-luvun jälkipuoliskolla muotoutui, Suomi oli maatalousvaltainen sääty-yhteiskunta. Sen moraalinen ja yhteisöllinen toiminta perustui vahvoille oletuksille kunkin omasta paikasta maailmassa ja siihen kuuluvasta asianmukaisesta käyttäytymisestä. Tällaisessa yhteiskunnassa uskonto usein – ja myös 1800-luvun Suomessa – on toiminut yhteiskunnallisen ja moraalisen järjestyksen taakajana. Inhimillinen yhteiskunta ja sen pysyvyys saavat viime kädessä oikeutuksensa laajemmasta metafysiikasta: jumalallisena järjestyksenä toteutuvista olemisen portaista. Tällöin kirkko on itseoikeutetusti viimekätinen moraalinvartija ja moraalinen ilmoitettu supernaturalistinen normisto.

Valistus ja tieteiden kehitys on johtanut siihen, että 2000-luvun Euroopassa useimmat ihmiset uskonnollisesta kannasta riippumatta mieltävät elävänsä valtavassa aineellisessa maailmankaikkeudessa. Toki uskonto on edelleen monille tärkeä asia ja säätelee arkielämää joissain asioissa, kuten useissa rituaaleissa sekä viikko- ja vuosi-

rytmissä. Markkinatalouden ja teknologiaan kytkeytyvän luonnontieteen vaikutus arkielämässä on kuitenkin niin valtava, että perustavan arkimetafysiikan määrittelyssä uskonto on saanut väistyä. Rajalinjojen siirtyminen näkyy monessa asiassa homoliitoista kauppojen sunnuntai-aiokieloon.

Ikikeskustelu uskonnonopetuksesta ja siinä vähittäin tapahtuvat muutokset ovat osa tätä samaa siirtymää, jossa kristinusko sopeutuu asemansa muutokseen veto-oikeudella varustetusta sääty-yhteiskunnan lukosta kapitalistisen yhteiskunnan lohduttajaksi.

Siveysoppi

Vuoden 1919 hallitusmuoto tarjosi Suomen kansalaisille uskonnonvapauden. Siten oli luonnollista, että kasvatustieteen professori ja opetusministeri Mikael Soininen näki 1920-luvun alussa itsenäisen Suomen koululaitoksessa tarvetta myös uskonnosta riippumattomaan tapaan moraalikasvatukseen. Kirkolliset piirit katsoivat kuitenkin, että itsenäinen siveysoppi oppiaineena nakertaisi

”Välituntivalvoja ei viittaa kategoriseen imperatiiviin – tai heiluta *Raamattua* – kun hän kieltää kiusaamasta toista tai käskee löytämään väkivallattoman ratkaisun silloinkin kun oppilasta ärsyttää.”

uskonto-oppiaineen ja välillisemmin kirkon asemaa yhteiskunnassa.¹

Sama asetelma on toistunut sekä myöhemmin 1900-luvulla että 2000-luvulla uskonnonvapauslain uudistusta ja kesällä 2012 hyväksytyä tuntijakoa koskevan keskustelun yhteydessä. Keskustelu oli kiivasta esimerkiksi vuonna 2010, kun opetusministeri Henna Virkkunen ja tuntijakoa pohtinut työryhmä ehdottivat etiikkaa itsenäiseksi aineeksi. Tuolloin sekä arkkkipiispa Jukka Paarma että Suomen uskonnonopettajain liitto väittivät uskonnoista riippumatonta etiikkaa pelkäksi deskriptiiviseksi määrittelemiseksi, jonka he pelkäsivät tekevän oppilaat kyynisiksi relativisteiksi².

Uskoivatko oppineet lausunnonantajat todella, että kaikki filosofinen etiikka on deskriptiivistä tai relativistista? Vai onko taustalla ajatus, että supernaturalismi on ainoa mahdollinen moraalinen muoto?

Vakavampi ja uskottavammin tahaton virhe näissä argumenteissa on ajatus siitä, että uskonnosta riippumaton moraalikasvatus perusopetuksessa olisi filosofisten oppirakennelmien läpikäymistä. Filosofiset kasvattajat ovat kuitenkin ainakin Platonista lähtien usein korostaneet, että hyveellisyyteen on ensin kiinnytävä ja vasta myöhemmin voi ymmärtää, miksi oli toimittava juuri niin tai näin. Välituntijavalvoja ei viittaa kategoriseen imperatiiviin – tai heiluta *Raamattua* – kun hän kieltää kiusaamasta toista tai käskee löytämään väkivallattoman ratkaisun silloinkin kun oppilasta ärsyttää.

Suomalainen uskonnonopetusmalli

Perusopetuslain 13 §:n mukaan: ”Perusopetuksen järjestäjän tulee järjestää oppilaiden enemmistön uskonnon

mukaista uskonnon opetusta. Opetus järjestetään tällöin sen mukaan, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan oppilaiden enemmistö kuuluu. Tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvat oppilaat osallistuvat oman uskontonsa opetukseen.” Suomessa opetetaan siis enemmistön uskontoa. 2000-luvulla juristit ovat joutuneet tulkitsemaan, että enemmistöllä voidaan tarkoittaa suurinta uskonnollista ryhmää³. Koska enemmistön voivat muodostaa eri uskonnot eri opetuksen järjestäjillä, puhutaan opetussuunnitelman perusteissa enemmistön sijaan evankelis-luterilaisesta ja ortodoksisesta sekä muista uskonnoista.

Lakitekstin enemmistö ei siis tarkoita enemmistöä eikä sillä ole roolia opetettavan aineksen määrittelyssä. Sen tehtävänä on säädellä uskonnon opetuksen pakollisuutta. Enemmistön uskontokuntaan kuuluvien on osallistuttava oman uskontonsa opetukseen. Jotta tämä tulkinna olisi mahdollinen, tiettyyn uskontoon uskomisen tarkoittaa siis suomalaisessa järjestelmässä jäsenyyttä kirkossa tai uskonnollisessa yhdyskunnassa. Käytännössä laki kohtelee uskontoja eri tavoin. Monille kristinuskon haaroille on omat uskonnon opetuksensa. Sen sijaan esimerkiksi buddhalaisuuden ja islamin tapauksessa ei näytä uskottavalta, että opetussuunnitelman perusteissa mainittu uskonto edustaisi yhtä rekisteröityä uskonnollista yhdyskuntaa, johon myös oppilaat kuuluisivat.

Suomalaisen mallin omalaatuisuus ei ole siinä, että oppilaille tarjotaan erilaista opetusta uskontokunnasta riippuen. Tällaisia malleja on muuallakin. Sen sijaan erikoista on rekisteröidyn uskontokunnan jäsenyyden korostaminen, enemmistön erityisasema ja siihen liittyvä oppilaiden ja perheiden valinnanmahdollisuuden rajoittaminen. Erikoinen on myös nimitys ”oman uskonnon opetus”. Erona tunnustukselliseen opetukseen on, että tällainen opetus ei ole uskonnon harjoittamista, joten siihen pakottaminen ei ole perustuslain vastaista. Muutoksen yhteydessä Opetushallitus antoi ohjeen, jonka mukaan siirtyminen tunnustuksellisesta oman uskonnon opetukseen ”ei edellytä uskonnon opetuksen sisältöjen muutosta”⁴. Tämä näyttää kikkailulta, jossa uskonnon harjoittamiseen pakottamisen ongelmasta päästiin eroon vain oppiainetta kuvaavaa termiä vaihtamalla.

Koska kyse on taktisesta politikoinnista, keskustelussa esitettyjä argumentteja ei ehkä pitäisi ottaa liian tosissaan. Yksi argumentti on kuitenkin uskonnon opetuksen kentällä saanut niin suuren suosion, että on syytä muistuttaa, miten sekava kyhäelmä se on. Tarkoitin ajatusta, jonka mukaan ”muuta uskontoja ei voi ymmärtää, jollei ensin ole perehtynyt omaansa”. Argumentin taustalla on yleensä analogia äidinkielen oppimiseen.

Lienee kyseenalaista, pitääkö paikkansa, että varhainen monikielinen ympäristö tyyppillisesti lisää kielennäköisyyttä. Analogian selvimmät virheet ovat kuitenkin muualla. Kielellinen ajattelu on inhimillisen ymmärryksen välttämätön edellytys. Jos väitteen kannattajat ajattelevat, että sama koskee uskonnollisuutta, he käyttävät termiä ”uskonnollisuus” tavalla, joka loukkaa sekä Suomen perustuslakia että kansainvälisiä ihmis-

oikeussopimuksia. Teesin mukaan kukaan, joka ei ole ensin opiskellut omaa uskontoaan – siis esimerkiksi adventistista uskontoa, ei vaikkapa kristinuskkoa yleisesti – ei voi ymmärtää uskontoja tai uskonnollisuutta.

Miten tästä eteenpäin?

Suomalainen malli sisältää monia ongelmia, joista yllä on mainittu joitain. Sen vaihtoehtoksi on lähes aina ehdotettu ”uskontotietoa”. Tämä on ainakin terminä kelvoton ehdotus. Nimi loukkaa lähtökohtaisesti suurinta katsomuksellista vähemmistöä eli uskonnottomia. Nimi pitää sisällään myös päätteen ”-tieto” oppiaineessa, jonka tavoitteiden pääpainon ei pidä olla tiedollisia.

Paras lähtökohta suomalaisen katsomusopetuksen uudistamiseen tällä hetkellä on elämänkatsomustieto⁵. Lain mukaan oppiainetta opetetaan uskontokuntiin kuulumattomille. Lainsäädännöstä tai edes opetussuunnitelmien perusteista ei selviä, onko se määritelmällisesti uskonnottomien ”oma” oppiaine vai kaikille niille sopiva oppiaine, jolle ei opeteta mitään omaa uskontoa. Tämä kaksijakoisuus on pakottanut oppiaineen kehittämisessä uudenlaisiin ratkaisuihin nykyaikaisen lapsilähtöisen didaktiikan pohjalta. Siksi elämänkatsomustieto tarjoaa hedelmällisimmän lähtökohdan kaikessa eettisen kasvatuksen ja katsomusopetuksen kehittämisessä. On toki selvää, että siinä määrin kuin oppiaine edustaa katsomuksellista uskonnottomuutta, se ei voi olla kaikille yhteinen.

Nykyinen katsomusopetus sisältää etiikkaa ja moraalikasvatusta, joka pitäisi järjestää kaikille oppilaille yhdessä, ennen kaikkea pedagogisista mutta myös taloudellisista ja käytännöllisistä syistä. Uskontoaineissa tätä opetusta on liian vähän ja se on sidottu kunkin uskonnon perinteeseen. Siksi mallia on syytä korjata. Alakoulussa eettinen opetus on syytä yhdistää yhteiskuntaopin, terveystiedon ja osin historian kanssa. Varsinaisen uskontoa koskevan opetuksen osalta jonkinlainen nykymallin versio voi säilyä tämän opetuksen rinnalla.

Seuraavan ehdotukseni päätarkoitus on avata keskustelu pois nykymallin ja yhteisen uskontotiedon muodostamista poteroista. Siten en tässä esitä kovin pitkälle vietyjä käytännöllisiä ratkaisuja. Alustava hahmotelma on seuraava:

1. Alakoulussa (luokat 1–6) nykyinen elämänkatsomustieto/uskonto, historia ja terveystieto sekä uuden 2012 tuntijaon mukainen yhteiskuntaoppi yhdistettäisiin uudeksi oppiainekokonaisuudeksi *yhteinen ihmisyys*.

a. Kokonaisuuden tuntimäärä alakoulussa olisi 15 tuntia⁶.

b. Luokilla 4–6 oppiaineesta erkanisi itsenäinen historia, kuten nykyäänkin. Luokilla 2–6 oppiaineesta voisi vanhempien valinnan mukaan erkaantua nykyisen oman uskonnon kaltainen eriytyvä katsomusaine, mahdollisesti myös uskonnottomille suunnattu oma vaihtoehto. Niille, jotka eivät tällaista omaa opetusta haluaisi tai joiden opetusryhmä ei toteutuisi, opetettaisiin vastaavia sisältöjä ainoastaan yhteisesti hyväksytyyn opetussuunnitelman pe-

rusteiden arvopohjaan sitoutuen osana *yhteinen ihmisyys* -kokonaisuutta.

2. Yläkoulussa (luokat 7–9):

a. Oppiaine sisältäisi 7. luokalla yhden *yhteisen ihmisyiden* tunnin lisäyksenä 2012 tuntijakoon.

b. Historia, terveystieto ja yhteiskuntaoppi erkanisivat itsenäisiksi oppiaineiksi vuoden 2012 tuntijaon tuntimäärällä.

c. Uskonnoissa ja ET:ssä olisi alakoulun eriytyvän tunnin tapaan mahdollisuus valita oman katsomuksen opetus tai *yhteinen ihmisyys* -aineeseen kuuluva yhteiseen arvopohjaan sitoutunut tapa käsitellä vastaavat asiat, katsomusaineisiin varatulla vuoden 2012 tuntijaon tuntimäärällä.

Olennaiset muutokset nykymalliin olisivat, että

1. malliin kuuluisi kaikille oppilaille yhteinen eettinen kasvatus

2. alakouluun muodostettaisiin ympäristö- ja luonnontietoa vastaava humanistinen oppiainekokonaisuus *yhteinen ihmisyys*

3. uskontoaineet olisivat kotien valittavissa eivätkä määräytyisi jäsenyyden mukaan

4. kaikkien valittavissa oleva vaihtoehto olisi yhteiseen arvopohjaan sitoutuva eikä evankelis-luterilainen.

Viitteet

- 1 Ks. tarkemmin Salmenkivi ym. 2007.
- 2 Paarma 2010; Suomen uskonnonopettajain liitto 2010.
- 3 Arajärvi & Aalto-Setälä 2004, 116.
- 4 Opetushallitus 2006, 3 §.
- 5 Tässäkin tapauksessa nimi voisi olla parempi, mutta kyse on jälleen poliittisesta kompromissista, ks. Salmenkivi ym. 2007, 133–135.
- 6 Tämä pitää sisällään kesällä 2012 päätetyn tuntijaon 7 tuntia uskonto/et:lle, 5 tuntia historia/yhteiskuntaopille ja 2 tuntia terveystiedon osuudelle ympäristö- ja luonnontiedosta sekä yhden tunnin lisäyksen kokonaistuntimäärään.

Kirjallisuus

- Arajärvi, Pentti & Aalto-Setälä, Merja. *Opetuslainsäädännön käsikirja*. Edita, Helsinki 2004.
- Opetushallitus. *Perusopetuslain muutoksen vaikutukset uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan*. Tiedote 19/2006, 28.2.2006. Verkossa: http://www.oph.fi/download/130016_Tiedote_19_2006.pdf
- Paarma, Jukka, Istuntokauden avaus. Kirkolliskokous, 3.5.2010. Verkossa: <http://kappeli.evl.fi/kkweb.nsf/9da844dc12943fd4c2256e380045b07e7c1f37874b9645eac225771800342a32?OpenDocument>
- Perusopetuslaki*. Verkossa: www.finlex.fi
- Salmenkivi, Eero, Elo, Pekka, Tomperi, Tuukka & Ahola-Luttilla, Tuulia, Elämänkatsomustiedon kehkeytyminen. Teoksessa *Katsomusopetuksen kehittämishaasteita*. Toim. Arto Kallioniemi & Eero Salmenkivi. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279. Helsinki 2007, 125–162.
- Suomen uskonnonopettajain liitto. *Uskonnon/katsomusopetuksen yhteisestä osuudesta*. Kannanotto opetusministeriön tuntijakotyryhmän esitykseen 8.4.2010. Verkossa: http://www.oph.fi/download/122932_Uskonnon_katsomusopetuksen_yhteisestä_osuudesta.pdf